

Istók Béla

Felidéző szókapcsolatok a helyesírás tanításában

A jelen tanulmány az információk rögzítését és felidézését segítő mnemotechnikai eszközök helyesírás-tanításban való felhasználási lehetőségeit vizsgálja. A helyesírás-tanítás egyik sarkalatos pontja a szabálytanulással (algoritmizálással) nem vagy csak nehezen megjegyezhető helyesírású szavak oktatása. Hatékony megoldás lehet ilyen esetben a felidézést segítő memóriamankók – szókapcsolatok, mondatok, történetek, álmagyarázatok vagy képek – használata. A jelen tanulmány célja a Selye János Egyetem helyesírás(-tanítás)i kurzusain részt vevő magyar és tanító szakos hallgatók közreműködésével létrehozott memóriamankó-korpusz egy részének, a felidéző szókapcsolatoknak (részben összetételeknek) a bemutatása (N = 147): formai és jelentésbeli szempontú elemzése. A memóriamankók a helyesírás-tanítás méltánytalanul elhanyagolt – főként az általános iskola alsó tagozatán megjelenő – didaktikai eszközei: az egyes típusai közül az álmagyarázat és a jelen munkában is vizsgált felidéző szókapcsolat fordul elő viszonylag nagyobb – de továbbra is alacsony – arányban (az előbbi a humoros hatásáért, az utóbbit pedig a tömörségeért kedvelik a tanulók). A jelen munka a hatékonyság tényezőinek – a gazdaságosság, a vizualizálás és a pozitív normaszegés elvének – az áttekintése mellett a felidéző szókapcsolatok által alkotott részkorpuszt hat aspektusból, a témakör, a szerkezet, a felidézés iránya, a kötés viszony, a gyakoriság és a felidézés módja alapján is megvizsgálja. Az elemzés feltárja a fenti szempontoknak megfelelő, a helyesírás-tanításban eredményesen használható felidéző szókapcsolat meghatározó jellemzőit.

Bevezetés

A jelen tanulmány a komáromi Selye János Egyetem hallgatói által létrehozott felidéző szókapcsolatokat mint a helyesírás-tanításban használható memóriamankókat – a didaktikai céllal felállított korpusz első nagy csoportját (1. melléklet) – elemzi formai és tartalmi szempontból (a köznevelésben használt megoldásokat a *Memóriamankók a helyesírás tanításában* című tanulmány már áttekintette: Istók–Lőrincz–Török 2023). A felidéző szókapcsolat (például az alsó tagozaton használható *japán papagáj* vagy *szegedi szegfű*) olyan memóriamankó, amelynek egyik eleme egy „könnyű”, a másik pedig egy „nehéz” helyesírású szó. Az előbbire kiváló példa a kiejtés elvét követő *japán* vagy *szegedi* jelzők, az utóbbira pedig a téves analógia, vagyis a rosszminta-követés (a jelenségről bővebben: Adamikné 2001: 242–243) veszélyét hordozó *papagáj* (vö. *sirály*, *harkály*, *akadály*) vagy a kiejtéstől eltérő írásmódú (a szóelemzés elve szerint írandó) *szegfű* ([szekfű]) szavak. Mivel a „könnyű” helyesírású szó célja, hogy emlékeztessen bennünket a „nehéz” helyesírású szó pontos írásképeire, az előbbi *felidéző* szónak (Antalné Szabó 2008) vagy *hívószónak*, az utóbbit pedig *felidézendő* szónak vagy *előhívandó* szónak nevezzük. A tanulmányban a két szó együtteséből létrejövő memóriamankó megnevezésére Antalné Szabó Ágnes terminusai – *felidéző szó* (2008), *emlékeztető szókapcsolat* (2015: 101–102) – nyomán a *felidéző szókapcsolat* megnevezést használjuk (1. táblázat).

1. táblázat

A felidéző szókapcsolatok szerkezeti felépítése (Forrás: saját szerkesztés)

Felidéző szó (hívószó)	Felidézendő (előhívandó) szó	Felidéző szókapcsolat
„könnyű” helyesírású szó	„nehéz” helyesírású szó	a két szó együttese
japán szegedi	papagáj szegfű	japán papagáj szegedi szegfű

Elméleti háttér

Terminológiai dilemmák

A *felidéző* szó kifejezés több különböző jelentésben is használható: (1) a felidéző szókapcsolat egyik elemének, a „könnyű” helyesírású szónak (*japán*, *szegedi*) a megnevezéseként; (2) a felidéző szókapcsolat (például *japán papagáj*, *szegedi szegfű*) mint memóriamankó-típus szinonimájaként (Antalné Szabó 2008; Istók–Lőrincz–Török 2023): a rész-egész viszonyra épülő névcseré ugyanakkor félrevezető lehet, mert hívószót (például *jó*) nemcsak egy felidéző szókapcsolat (például *jó hajó*), hanem egy felidéző mondat is tartalmazhat (például *Az iskolában muszáj jónak lenni*); (3) az összetett szó mint memóriamankó-típus megnevezéseként: (3a) a szabálynevek mint memóriamankók, például *kékszabály* (Istók 2024), *mozgó|szabály*, *madzag|elmélet* (Antalné Szabó 2023); (3b) a hétköznapi nyelvi példák mint memóriamankók, például *szegfű|szeg*, *sírály|síksí* (jelen gyűjtés).

Az *emlékeztető szószerkezet* (Antalné Szabó 2018: 28) terminust az *emlékeztető szókapcsolat* (Antalné Szabó 2015: 101–102) műszóhoz képest leszűkítőnek tarthatjuk, mivel kizárja a *szervetlen* (nem grammatikai) szókapcsolatokat (a szókapcsolatok rendszeréről: Lengyel 2000: 28). A gyakorlatban persze nagyon ritkák az ilyen memóriamankók (például *sajnos muszáj*), ráadásul a vizualitás (a jelenetfelidézés) elvének (Istók–Lőrincz–Török 2023) sem tesznek eleget.

A memóriamankók mibenléte

A memóriamankók olyan didaktikai eszközök, amelyek a nehezen megjegyezhető információk emlékezetbe vésését és felidézését segítik (Antalné Szabó 2008; Istók–Tóth–N. Varagya 2021). A tárolás és előhívás az információk kontextualizálása – szavak, szókapcsolatok, mondatok, történetek és képek (Antalné Szabó 2008, 2018: 28) – révén valósul meg. Ez a módszer a hangtan (Istók – Tóth – N. Varagya 2021), az idegen nyelvek (Weitz 2021a) és a helyesírás tanításában (Antalné Szabó 2008; Istók–Lőrincz–Török 2023) is jól alkalmazható.

Bár a memóriamankók nem tartoznak a hagyományos, sokak által használt helyesírás-tanítási (és gyakorlási) módszerek – helyesírási elemzés, szóalak felbontása, másolás, tollbamondás, emlékezetből való írás, helyesírási fogalmazás (Adamikné 2001: 239–263) – közé, feltehetően találkoztunk már velük gyermekkorunkban (például *A száll azért két l, mert a madárnak két szárnya van*). Legfőbb erényük, hogy támogatják a szabálytanulással (algoritmizálással) nem elsajátítható egyedi („nehéz”) helyesírású, például az ingadozó ejtésű vagy a hagyomány elve alapján írandó szavak emlékezetbe vésését (2. táblázat).

2. táblázat

A memóriamankók helye a helyesírás-tanítás rendszerében (Forrás: saját szerkesztés)

A helyesírás-tanítás területe (Antalné Szabó 2008)	Javasolt módszerek	Problémakörök
Szabálytanítás	hagyományos módszerek (például helyesírási elemzés, tollbamondás)	egybe- és különírás, tulajdonnevek írása stb.
Példatanítás	memóriamankók (például felidéző szókapcsolatok, álmagyarázatok)	a hagyomány elve alapján írandó szavak, ingadozó ejtésű szavak stb.

A hatékonyság szempontjai

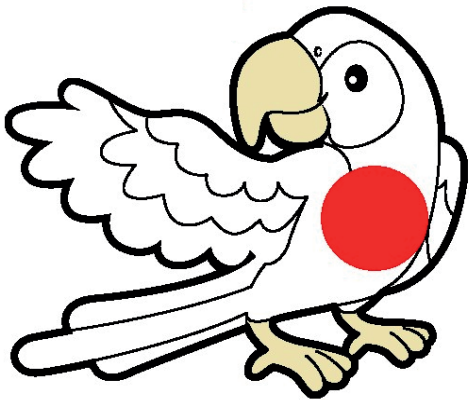
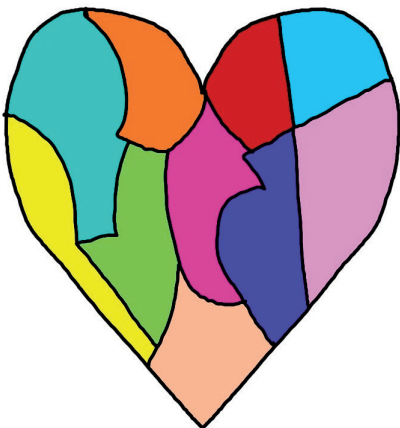
A memóriamankók hatékonysága három fontosabb tényezőtől függ: (1) a gazdaságosság elvének a követésétől (*Legyen „nyereséges” a felidézés!*), (2) a vizualizálhatóságtól (*Legyen „könnyű” a felidézés!*), (3) a (pozitív) normasértéstől (*Legyen „szórakoztató” a felidézés!*) (Istók–Lőrincz–Török 2023).

A gazdaságosság elve

Mivel a felidéző szókapcsolatok (például *szegedi szegfű*, felidéző szóösszetételek: *szegfűszeg*) a legrövidebb memóriamankók közé tartoznak, megfelelnek a gazdaságosság elvének (ezzel magyarázható viszonylagos népszerűségük is). Megjegyzendő, hogy a hangtantanításban előfordulhatnak a fentieknél rövidebb megoldások is, ilyenek például a veláris magánhangzókat felidéző *autó* vagy *uszoda* szavak (Istók–Tóth–N. Varagya 2021; a régebbi hangtani szakzsargonban használt magas–mély terminusok problematikusságáról lásd: Forró 2018: 38; Markó et al. 2020: 72). Megfelelnek a relevanciaelmélet (Wilson–Sperber 1981: 297) követelményeinek is: arányaikat tekintve (1) minimális energiaráfordítással, (2) maximalizált hasznot remélhetünk tőlük (az érzékeltetés kedvéért képzeljük el, hogy mennyivel több időbe telik például egy több mondatból álló felidéző történet megjegyzése). Funkcionalitásukat tekintve az internetes mémekhez hasonlíthatók, ugyanis mindkét esetben a 21. századi felgyorsult világ kihívásainak megfelelő „mikroműfajról” van szó: míg a felidéző szókapcsolatok a „gyors emlékezetbe vésés”, addig a mémek a „gyors jókedv” hordozói. Humoros hatás kiváltására természetesen az előbbiek, didaktikai célokra pedig az utóbbiak is alkalmasak lehetnek (Lőrincz–Istók 2022).

A vizualizálhatóság elve

A vizualitás foka akkor igazán magas, ha a felidéző szókapcsolatban megvan a lehetőség arra, hogy könnyedén felidéző képet (rajzot) készíthessünk hozzá. Ebből a szempontból a „(külső tulajdonságot jelölő) melléknév + (konkrét) főnév” típusú jelzős szerkezetek a leghatékonyabbak (1. ábra), hiszen valamennyi fogalom megjeleníthető felismerhető módon a képen. Ilyen lehet a fehér alapon piros hasú, azaz a felkelő Nap országának színeiben pompázó *japán papagáj*, az ingadozó ejtésből fakadó bizonytalansággal szemben dupla védelmet biztosító *Superman piros köpenye* (a korpuszban szereplő *szép lesz, például hátul, sajnos muszáj* stb. példákról ugyanez már nem mondható el), vagy a minden alakjában hosszú magánhangzót megőrző (AkH.¹² 20. pont) ingergazdag *színes szív* (*szín: színes, színész, színezék* stb.; *szív: (légy) szíves, szívesen, szívet* stb.) (1. ábra). Ez utóbbi esetben a gazdaságosság elvét is követő, úgynevezett dúsított szókapcsolatról van szó, hiszen a „könnyű” (*szív*) és a „nehéz” (*színes*) helyesírású szó ingadozó ejtésű, de azonos írásmódú (azaz hosszú magánhangzós) származékai egyetlen példában összpontosulnak (a problémakörbe tartozó hasonló szavak még a *gyűjt – gyűjtés, gyűjtemény, gyűjtőget* stb. – vagy az *új – újság, újdonság, újra* stb., AkH.¹² 20. pont).

	
japán papagáj (Készítette: Beke Réka)	színes szív (Készítette: Otil Petra)

1. ábra

A vizualitás elve: a felidéző szókapcsolatok transzformálásának lehetősége

A (pozitív) normaszegés elve

A közömböstől eltérő, például humoros stílusértékű szókapcsolatok nagyobb eséllyel válnak a hosszú távú memória részévé (Cornificius 1987: 189; Weitz 2021b: 33–34). Az ilyen értelemben vett (megmosolyogtató) normaszegés (Veatch 1998) a jelentés (a vizualitás) és a hangzás szintjén egyaránt megjelenhet. Míg például a szájából kilógó nyelvvel sétáló *kimerült ürgét* (az ötlet felidéző kép formájában Beke Rékától származik) vagy a saját erszényében *bujkáló kengurut* a képzelőerőnknek köszönhetően érezzük viccesnek, addig a *licencelt cica* (a *licenc* szó írásmódjának a kialakulásáról: Fejes 2014) vagy a *fokföldi fokhagyma* humora az elemekkel való játék – az [i] és a [c] hangok, valamint a [fok] hangsorok váratlan összecsengésének – az eredménye. A korpuszban sajnos kevés olyan példát találunk, amely a gazdaságosság és a vizualitás elve mellett megfelelné ennek a szempontnak is. Ez az oka annak, hogy a normaszegés elvére épülő álmagyarázat mint memóriamankó csaknem kétszer olyan népszerű a köznevelésben, mint az általunk vizsgált felidéző szó (Istók–Lőrincz–Török 2023).

A kutatás módszertana

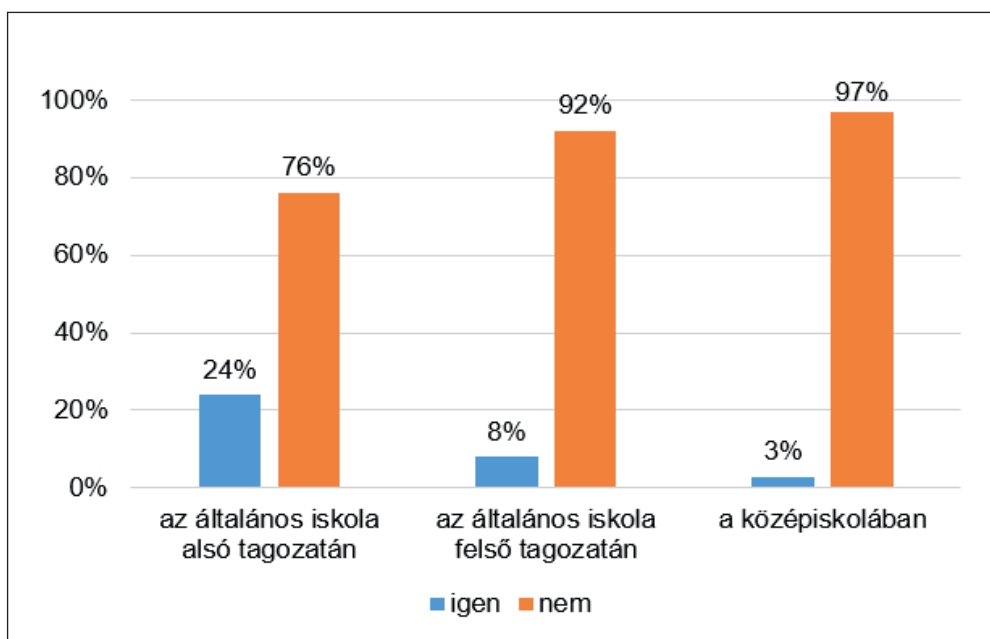
A tanulmány célja egy olyan memóriamankó-korpusz bemutatása, amely egyrészt konkrét (egyedi) megoldásokat kínál a „nehéz” helyesírású szavak tanításához, másrészt pedig útmutatóként is szolgál hasonló, személyre szabott megoldások elkészítéséhez. Fontos hangsúlyozni, hogy a gyűjtemény pedagógiai értékét nem önmagukban a példák adják – ezek megítélése (nehézségi foka) egyénenként eltérő lehet –, hanem a mögöttük álló tanulásmódszertani (pontosabban mnemotechnikai) eljárások hasznosíthatósága. A korpusz létrehozásában a Selye János Egyetem helyesírás(-tanítási) kurzusait látogató magyar és tanítóképző szakos hallgatói (N = 97 fő) vettek részt a 2021/2022-es és a 2022/2023-as akadémiai évben. A feladatuk az volt, hogy a köznevelés egyes szintjein használt példák megnevezése mellett (Istók–Lőrincz–Török 2023) maguk is hozzanak létre olyan memóriamankókat (típusonként legalább hármat), amelyek általuk (bizonyos korosztály számára) „nehéz” helyesírásúnak vélt szavakra épülnek. Egy-egy memóriamankó-típushoz tehát csaknem 300 javaslat érkezett: az öt típushoz összesen kb. 1500 példa. A 2023 óta folyamatban lévő adattisztítás és -feldolgozás után egy megközelítőleg 500-1000 memóriamankóból álló korpusz áll majd a rendelkezésünkre.

A nem értelmezhető vagy didaktikai célokra megítélésünk szerint nem használható elemeket a mellékletben közétett korpuszból töröltük, a nagyon hasonlóakat (például az eltérő módon megfogalmazott, de tartalmilag azonos álmagyarázatokat) pedig összevontuk. Kis számban olyan példák is kerültek a korpuszba, amelyek felépítésüket tekintve megfelelnek a műfaji meghatározásnak, alkalmazásuk azonban pedagógiai szempontból megfontolandó. Ilyenek például a pejoratív jelentéstartalmú, stigmatizáló memóriamankók (például *olajos Lajos*), a felidézést formailag csak gyengén előmozdító példák (például *higgy bennem*: eltérő mássalhangzók kettőzése), a könnyen félrevezető megoldások (például *rövid kulturális műsor*: a jelzett szó hosszú *ű* betűje megzavarhatja a két minőségjelző között létrejövő tartalmi – rövidséget implikáló – felidézést), a bonyolult szerkezetű hívószavak (például *Új-Zéland útiköltsége*: a felidézést segítő hívószó kötőjeles tulajdonnév), valamint azok a memóriamankók, amelyek két „nehéz” helyesírású szó kölcsönös támogatására épülnek (például *katasztrófális karambol*: a jelzőben „könnyű” *k*, „nehéz” *o*, a jelzett szóban pedig „nehéz” *k*, „könnyű” *o*).

Eredmények

Előzmények: felidéző szókapcsolatok a köznevelésben

A felmérésben részt vevő egyetemisták 27%-a találkozott a köznevelés legalább egyik szintjén felidéző szókapcsolattal: a tizenkét megnevezett példa a *j/ly*, illetve a rövid/hosszú magánhangzók témaköréből való (például *lakályos hely*, *mély egérlyuk*, *gömbölyű bolygó*, *Irigy Hónaljmirigy*). Bár a második legnépszerűbb memóriamankó-típusról van szó (1. álmagyarázat: 43%; 3. felidéző mondat: 22%), előfordulása más helyesírástani módszerekhez (Adamikné 2001: 239–263) képest ritka (e megállapítás valamennyi memóriamankó-típusra érvényes, az arány köznevelés szintjének növekedésével csökken (2. ábra).

2. ábra

A felidéző szókapcsolatok mint memóriamankók használata az oktatás egyes szintjein
(Forrás: Istók–Lőrincz–Török 2023: 29)

Megjegyzendő, hogy a felmérésben még a *felidéző* szó ('felidéző szókapcsolat') kifejezést használtuk Antalné Szabó (2008) tanulmánya nyomán, a jelen munkában azonban ezt didaktikai megfontolásból *felidéző szókapcsolatra* cseréltük.

Szókapcsolatkörpusz (válogatás)

A szókapcsolatokat a témakör, a szerkezet, a felidézés iránya, a kötési viszony, a felidézés módja és a gyakoriság alapján is megvizsgáltuk.

Témakör szerinti osztályozás

A legtöbb felidéző szókapcsolat a *j/ly* témaköréből való: *jeges bója, tojó héja, muszáj jégkorizni*, illetve *helyes szabály, sekély folyó, mély pocsolya* stb. Megjegyzendő, hogy a *j* és a *ly* helyesírása terén a memóriamankókat kiegészítő hasznos megoldások az Adamikné Jászó Anna által javasolt (valószínűségi) „fogódzók”, például „a toldalékok nélküli egyszerű szavakban *t* előtt és *r* után *j*-t írunk: *sújt* ’üt’, *fojt*, *sejt*, *rejt*, *ejt*, *fejt*, illetve *cserje*, *orja*, *perje* (fűféle), *sarjú*, *tarja*, *varjú*” (2013: 34). A *j/ly* témakörébe tartozó szókapcsolatok mellett gyakoriak a magán- és a mássalhangzók időtartamát felidéző példák is: *karcsú húgom*, *úr tanúja*, *bíró ítél*, illetve *egy hegy*, *öt csat*, *szünet lesz* stb. A harmadik, szűkebb csoportba azok a példák tartoznak, amelyek emlékeztetnek arra, hogy a könnyebb kiejtést eredményező alkalmazkodás – a hasonulás és az összeolvadás (Csernicskó–Hires 2008: 80–86; Lanstyák 2009: 38–64; Forró 2018: 88–100) – során a szóelemzés elvét kell követni: *piszkos készpénz* [kézpénz], *tököt lökdös* [lögdös], *szép népdal* [nébdal], illetve *apja adja* [aggya], *rajta hagyja* [haggya].

A szerkezet szerinti osztályozás

A példák között a minőségjelzős szó szerkezetek vannak túlsúlyban (például *okos postás*, *hideg kefir*, *éhes méh*), az egyéb típusú szókapcsolatok száma alacsony (például *vadat adhat*, *szép lesz*, *muszáj jönnöd*). Külön csoportot alkotnak a felidéző összetételek, amelyek ugyan nem (szigorú értelemben vett) felidéző szókapcsolatok, lényegüket tekintve mégis ugyanúgy működnek (ezt az alkotók kategorizációs intenciója is megerősíti; az összetételek és szókapcsolatok rokonságáról: Kálmán 2013): az egyik összetételi tag emlékeztet bennünket a másik írásmódjára (például *szegfűszeg*, *bicikliszerviz*, *furulyalyuk*) – ebből a megfontolásból döntöttünk úgy, hogy nem zárjuk ki őket a korpuszból.

A felidézés iránya szerinti osztályozás

A felidézés iránya – akárcsak a hasonulásoknál (Forró 2018: 88) – lehet előreható (progresszív) és hátraható (regresszív). Míg az első esetben az ismert helyesírású szó megelőzi a bizonytalan helyesírásút (például *Új-Zéland útiköltsége*, *igaz dicséret*, *katasztrófális karambol*), addig a másodikban csupán követi azt (például *ambiciózus diák*, *húsvéti nyúl*, *mindig izgi*). A felidézés iránya a korpuszban található példáink többségében előreható, a hasonulásokhoz képest (Ács–Siptár 1994: 568), tehát fordított arányosság jellemzi. Didaktikai szempontból ezt pozitív fejleménynek tekintjük, hiszen egy ismert elem biztosabb kiindulópont, mint annak „bizonytalanabb” párja.

A kötési viszony szerinti osztályozás

A korpuszban számos mintaadó és néhány mintahiányos szókapcsolatot is találunk. Mintaadó a szókapcsolat akkor, ha alkotóelemeinek egyike „könnyű” helyesírású szó. Ebben az esetben létrejön egyfajta „kötés”, amely segíti a „nehéz” helyesírású szó felidézését (például *egyelőre előre*, *atyáskodó báty*, *kulturális turizmus*). Mintahiányos a szókapcsolat akkor, ha egyik eleme se „kerekedik” a másik fölé, azaz a memóriamankó egyidejűleg kódol két „nehéz” helyesírású (általában *ly*-nal írt) szót (például *gömbölyű gombolyag*, *veszélyes pocsolya*, *komoly király*). Ennek előnye, hogy egy helyett rögtön két szó emlékezetbe vésését teszi lehetővé (gazdaságosság elve), „kötés” hiányában azonban nehezebben tud a hosszú távú memória részévé válni.

A felidézés módja szerinti osztályozás

A felidézés módja alapján megkülönböztetünk alaki és jelentésbeli felidézést. Az előbbinél a forma – általában egy betű (például *atyáskodó báty*, *muszáj játszani*, *ír típus*) –, az utóbbi, nagyon ritka típusnál pedig a tartalom (például *rövid ingujj*, *hosszú bosszú*, *hosszú szárú búza*) indukálja a helyes írásmódot – az utolsó példa esetén egyszerre beszélhetünk alaki és tartalmi felidézésről.

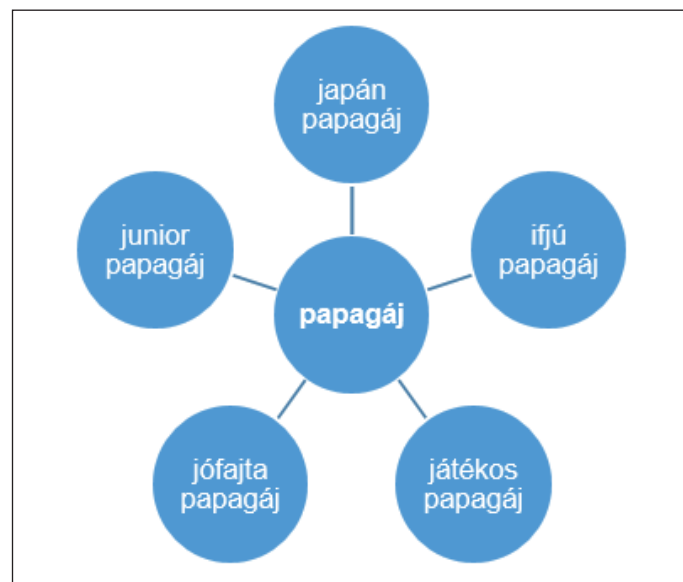
Az alaki felidézés lehet erős (közvetlen) és gyenge (közvetett) attól függően, hogy ugyanaz (például *kerepelő bicikli*, *óriási óvoda*, *lyukas tarsoly*) vagy egy azzal csupán azonos időtartamú betű (például *szép tanú*, *higgy bennem*, *szívélyes vőfély*) aktiválja-e a helyes írásformát – az utolsó példában természetesen nemcsak gyenge (időtartam: *í – é*), hanem az *ly*-os írásmódot aktiváló erős felidézést is találunk.

Az erős felidézés még tovább árnyalható aszerint, hogy hány „kötés” figyelhető meg benne. Ez alapján beszélhetünk egyszeres (például *szelíd ítélet*), kétszeres (például *Kriszti dicsér*), háromszoros (például *bicikliszerviz*) stb. kötésű szókapcsolatokról, illetve összetételekről.

A gyakoriság szerinti osztályozás

A hallgatók által beküldött „nehéz” helyesírású szavak többsége csak egyszer fordul elő a korpuszban (például *németül létesül*, *zajos játszótér*, *sajátos sóhaj*). Találunk azonban olyan, többeket elbizonytalanító példákat is, amelyek két (például *sima*: *sima liba*, *sima ima*), három (például *mindig*: *mindig iszik*, *mindig kicsi*, *mindig izgi*) vagy akár annál is több produktum (például *muszáj*: *sajnos muszáj*, *muszáj játszani*, *muszáj jönnöd*, *muszáj jégkorizni*) részét képezik.

A fűrtábrás szemléltetés (3. ábra) kiváló eszköz lehet az általános iskolai memóriamankó-alkotásban (különösen az alsó tagozaton): egyrészt mindenki hozzáteheti és kiválaszthatja a számára szimpatikus megoldást, másrészt pedig olyan erős „ismétlődő” (ugyanazt a példát több módon is felidéző) vizuális inger érheti általa a tanulót, hogy nagy eséllyel vissza fog tudni később is emlékezni a szó helyes írásképe.

3. ábra

A legtöbbeket elbizonytalanító szót felidéző példák fűrtábrája

Bár a *lyuk* és a *király* szó is öt-öt szókapcsolatban, illetve összetételben jelenik meg, funkcióját tekintve nem minden esetben felidézendő, hanem hívószóként fordul elő.

Összegzés

A Selye János Egyetem csaknem száz hallgatójának példáiból felállított korpusz (N = 147) lehetővé teszi a felidéző szókapcsolatok formai és jelentésbeli szempontok szerinti kategorizálását. A korpusz elemzése alapján megállapítható, hogy melyek azok a hatékonysági tényezők, amelyek a felidéző szókapcsolatokat jellemzik: (1) minőségjelzős, (2) előreható, (3) mintaadó, (4) erős alaki kötésű. A bemutatott példaanyag főként a szabálytanulással (algoritmizálással) nem elsajátítható, vagyis az egyedi helyesírású szavak megjegyzése terén nyújthat támogatást a pedagógusoknak, differenciált egyéni fejlesztésre és tanuláslapú, tanulásmódszertan-központú helyesírás-tanításra ösztönözheti őket. A legtöbb „nehéz” helyesírású szó(alak) a *j/ly* (például *japán papagáj*), a magánhangzó-időtartam – többek között a nyelvjárási ejtés (például *okos postás*) – és a hangtörvények (például *szép népdal*) témakörét érinti, a technika ugyanakkor a helyesírás-tanulás más területein szintén alkalmazható. A példaanyagot tartalmazó korpusz alapja lehet a felidéző szókapcsolatok további kategorizálásának és kutatásának is.

A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium, valamint a Tempus Közalapítvány 2025/2026. évi Fiatal határon túli magyar oktatói ösztöndíjpályázatának támogatásával készült. Köszönet illeti a Selye János Egyetem hallgatóit: közreműködésük nélkül a korpusz nem jöhetett volna létre.

Irodalom

- Ács Péter – Siptár Péter 1994. Túl a gondozott beszéden. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 550–580.
- Adamikné Jászó Anna 2001. *Anyanyelvi nevelés az ábécétől az érettségig*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2013. Amit az egyetemisták nem tudnak. *Folyt ~ folyt. Magyartanítás* 54(2): 34–36.
- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Antalné Szabó Ágnes 2008. A helyesírási kultúra fejlesztésének régi-új technikái. *Anyanyelv-pedagógia* 1(3–4): 64–77. <https://doi.org/10.21030/anyp.2008.3.4.6>
- Antalné Szabó Ágnes 2015. A magyar helyesírás rendszere. In: Antalné Szabó Ágnes – Raátz Judit – Veszelszki Ágnes (szerk.) *Mozaikok a magyar nyelvről és nyelvhasználatról. Segédkönyv az anyanyelvi kritériumvizsgálathoz*. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest. 71–107.
- Antalné Szabó Ágnes 2018. A tanuláslapú helyesírás-fejlesztés elmélete és gyakorlata. In: Nagy L. János (szerk.) *Harminc év a magyar helyesírásért*. Erkel Ferenc Gimnázium. Gyula. 23–35.
- Antalné Szabó Ágnes 2023. A helyesírás-tanulás stratégiái [konferencia-előadás]. Elhangzott a komáromi Selye János Egyetem Magyar Nyelv Irodalom Tanszéke mellett működő Variológiai Kutatócsoport 2023. március 30-i *A helyesírás-tanítás aktuális kérdései* című nemzetközi tudományos szimpóziumán.
- Cornificius 1987. *A. C. Herenniusnak ajánlott rétorika*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Csernicskó István – Hires Kornélia 2008. *Hangtan. Előadások gyűjteménye magyar szakos hallgatók számára*. PoliPrint Kft. – Kárpátaljai Magyar Főiskola. Ungvár–Beregszász.
- Fejes László 2014. Mi a különbség a licensz és a licenc között? *Nyelv és Tudomány*. <https://www.nyest.hu/hirek/mi-a-kulonbseg-a-licenz-es-a-licenc-kozott> (2023. november 17.)
- Forró Orsolya 2018. *A magyar hangtan alapjai*. Egyetemi jegyzet. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar. Piliscsaba. <https://doi.org/10.1556/9789634542438>
- Istók Béla 2024. Ami a fociban rossz, de a helyesírásban jó. *E-Nyelv Magazin*. <https://e-nyelvmagazin.hu/2024/02/07/istok-bela-ami-a-fociban-rossz-de-a-helyesirasban-jo/> (2026. január 10.)
- Istók Béla – Lőrincz Gábor – Török Tamás 2023. Memóriamankók a helyesírás tanításában. In: Istók Béla – Lőrincz Gábor – Török Tamás – Baka L. Patrik (szerk.) *A helyesírás-tanítás aktuális kérdései*. Selye János Egyetem. Komárom. 23–42.

- Istók Béla – Tóth Sándor János – N. Varagya Szilvia 2021. A fonetika tanításának problémái és lehetőségei. Memóriamankók a beszédhangok osztályozásának tanításában. *Hungarológiai Közlemények* 22(2): 56–77. <https://doi.org/10.19090/hk.2021.2.56-77>
- Kálmán László 2013. Összetétel, szókapcsolat, vagy mi a fene? *Nyelv és Tudomány*. <https://www.nyest.hu/hirek/osszetétel-szószerkezet-br-vagy-mi-a-fene> (2023. december 15.)
- Lanstyák István 2009. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai*. STIMUL. Pozsony.
- Lengyel Klára 2000. A nyelvi egységek szinteződése. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 24–33.
- Lőrincz Gábor – Istók Béla 2022. Irodalmi mémek a magyarórán. In: Jánk István – H. Tomesz Tímea – Domonkosi Ágnes (szerk.): *A digitális oktatás nyelvi dimenziói*. Líceum Kiadó. Eger. 137–144. <https://doi.org/10.17048/PeLiKon2020.2022.137>
- Markó Alexandra – Csapó Tamás Gábor – Deme Andrea – Bartók Márton – Grácsi Tekla Etelka 2020. A magánhangzók lingvális képzési jegyeinek tanítása az artikulációs tapasztalat, a kutatási eredmények és az elméleti kategóriák tükrében. In: Ludányi Zsófia – Jánk István – Domonkosi Ágnes (szerk.) *A nyelv perspektívája az oktatásban. Válogatás a PeLiKon2018 oktatásnyelvészeti konferencia előadásaiból*. Líceum Kiadó. Eger. 71–82. <https://doi.org/10.17048/Pelikon2018.2020.71>
- Veatch, Thomas C. 1998. A theory of humour. *Humor: International Journal of Humor Research* 11(2): 161–216. <https://doi.org/10.1515/humr.1998.11.2.161>
- Weitz Teréz 2021a. *S (ch) ránt dőlt a szekrény. Tanuld a német szavakat szórakozva*. Weitzterez Kft. Budapest.
- Weitz Teréz 2021b. *Jobb-bal jobban. Két féltekés tanulás örömmel*. Weitzterez Kft. Budapest.
- Wilson, Deirdre – Sperber, Dan 2006. Relevanciaelmélet. Ford. Bárány Tibor. *Helikon. Irodalomtudományi Szemle* 52(4): 294–336.

Béla Istók

Mnemonic phrases in the teaching of orthography

The present study examines the potential use of mnemonic devices that facilitate the encoding and retrieval of information in orthography instruction. One of the key issues in teaching orthography is the instruction of words the correct spelling of which cannot be learned or can only be learned with difficulty through learning rules (algorithmization). In such cases, the use of recall-supporting memory aids – phrases, sentences, stories, pseudo-explanations or images – can be an effective solution. The aim of this study is to present and analyse a subset of a memory-aid corpus – specifically mnemonic phrases (partly compounds) – (N = 147) compiled with the participation of students of Hungarian studies and primary teacher education enrolled in orthography (instruction) courses at J. Selye University. The analysis focuses on formal and semantic aspects. Memory aids are unreasonably neglected didactic tools in orthography instruction and are used mainly in the lower grades of primary education. Among their various types, pseudo-explanations and mnemonic phrases occur in relatively higher proportions, although they still represent only a small share of the corpus (students tend to like the former for their humorous effect and the latter for their conciseness). In addition to reviewing the factors contributing to their effectiveness – namely the principles of economy, visualisation and positive norm violation, the present study examines the sub-corpus of mnemonic phrases from six perspectives: topic, structure, the direction of retrieval, associative relationship, frequency, and mode of retrieval. The analysis identifies the defining characteristics of a prototypical mnemonic phrase that meets the criteria of effectiveness and can be used effectively in orthography instruction.

Kulcsszók: anyanyelv-pedagógia, helyesírás, helyesírás-tanítás, memóriamankók, felidéző szavak

Keywords: first language pedagogy, spelling, orthography instruction, memory aids, mnemonic phrases

Szerzői nyilatkozat a mesterséges intelligencia használatáról

A cikk elkészítéséhez nem használtam MI-eszközt. A cikkben leírt kutatáshoz nem használtam MI-eszközt.

Az írás szerzőjéről

Istók Béla

Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

istokv[kukac]uj.s.sk

<https://orcid.org/0000-0002-7215-2893>

Copyright © 2026 Béla Istók

This is an open-access article. This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

1. melléklet
(Felidéző szókapcsolatok és szóösszetételek korpusza)

Betű	Szám	Memóriamankó
c	1	licencelt cica
d	1	vadat adhat
g	2	szegedi szegfű, szegfűszeg
gy	2	egy hegy, fogyjon a fagy
ggy	1	higgy bennem
h	1	éhes méh
i	14	ambiciózus diák, bicikliszerviz, hideg kefir, igaz dicséret, Irigy Hónaljmirigy, irigy Ingrid, Kriszti dicsér, mindig izgi, mindig kicsi, sima ima, sima liba, szolid szigor, szolid titkaid, vizes tizedes
í	12	a bíró íté, díszes színpad, díszes szívek, híres kísérlet, hívatlan kísértet, ír típus, kínos alakítás, kínos kívánság, málnát kíván, megígért segítség, szelíd író, szelíd ítélet
j	31	apja adja, bájos bajusz, barátja kertje, hájas majom, hajóajtó, ifjú papagáj, ijesztő játék, Jani ijesztő, japán papagáj, játékbója, játékos papagáj, jeges bója, jófajta papagáj, jóféle gyapjú, jó hajó, jókora bója, jókora óhaj, jó lakáj, junior papagáj, muszáj játszani, muszáj jégkorizni, muszáj jönnöd, olajos Lajos, rajta hagyja, rejtőzködő tolvaj, sajátos sóhaj, sajnos muszáj, szajkójajszó, szárítja kabátját, tojó héja, zajos játszótér
k	4	fokföldi fokhagyma, katasztrofális karambol, kerepelő bicikli, tököt lökdös
l	4	egyelőre előre, laza szalag, szalagos láda, szóló szőlő
ll	1	álló állat
ly	33	erdélyi kölyök, az erkélyig támolyog, furulyalyuk, gömbölyű gombolyag, gömbölyű hőpohár, gömbölyű pulyka, helyes szabály, hőmpölygő folyó, királyi erkély, komoly király, komoly moly, korcsolyázó gólya, lyukas korcsolya, lyukas tarsoly, lyukas vályog, mély lyuk, mély pocsoló, mosolygó bolygó, mosolygós királylány, sekély folyó, sekély pocsoló, a sirályok királya, sirálysikó, székely kétely, szeszélyes király, szeszélyes kölyök, szívélyes vőfély, süllőedő uszály, tébolyító szenvedély, ünnepélyes uszály, veszélyes dagály, veszélyes folyó, veszélyes pocsoló
nny	1	könnyű dinnye
o	4	csokoládéautomata, gyors posta, harmonikus otthon, okos postás
ó	2	hajóárbóc, óriási óvoda
sz	4	lesz csipesz, piszkos készpénz, szép lesz, szünet lesz
p	2	Superman piros köpenye, szép népdal
t	2	csatos talár, öt csat
tt	1	suttogó Attila
ty	1	atyáskodó báty
u	10	bujkáló kenguru, kulturális turizmus, lusta turista, például hátul, rövid ingujj, rövid kulturális műsor, rövid ujjú ing, tanul angolul, uncsi bábu, utolsó bujdosó
ú	10	hosszú bosszú, hosszú szárú búza, hosszú út, húsvéti nyúl, húzós húsvét, karcsú húgom, szép tanú, újévi újság, Új-Zéland útiköltsége, úr tanúja
ű	2	kimerült ürge, németül létesül
ű	1	késérő zenemű